

Tarix

XIX ƏSRİN 90-CU İLLƏRİNDƏ CƏNUBİ AZƏRBAYCANDA YAŞAYAN ƏHALİNİN DEMOQRAFİK VƏZİYYƏTİ

ŞƏFAYƏT FƏRƏCOV

*BDU-nun Azərbaycan tarixi
(təbiət fakültələri üzrə) kafedrası nəzdində "Dün-
ya Azərbaycanlıları: tarixi-demoqrafiya" ETL-nin
aparıcı elmi işçisi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan
E-mail: shafayat.farajov@mail.ru*

HİKƏMƏT ƏHMƏDOV

*Tarix üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan*

Dünya qədər yaşı və dörd min ildən artıq mədəniyyət tarixinə malik olan Bütöv Azərbaycan tarixi haqda elmi araşdırma aparmaq, onun əhalisi haqda məlumat vermək üçün bəzi çətinliklər mövcuddur. Bunlar əsasən tarixi sənədlərin olmaması, Azərbaycanda kargüzarlığın zəif inkişafı və digər səbəblərdir ki, tarixşünaslığımızın tədqiqində çətinliklər yaradır. Bu səbəbdən də Cənubi Azərbaycan əhalisi haqda məlumatları əcnəbi tədqiqatçıların əsərlərindən alırıq. Xüsusilə də qədim dövrlərə aid hissələrdə. XIV əsrdən XX əsrin əvvəllərinə qədərki dövrlərdə Azərbaycan əhalisi haqda məlumatları biz əsasən Avropa, Rusiya, Ərəb və digər mənbələrdən alırıq. Bu mənbələrin nə dərəcə səhih olmasını biz yalnız mənbələrin diqqətlə analizindən sonra bilirik. Əlbəttə ki, bu rəqəmlər tam həqiqəti əks etdirmir.

Azərbaycanın böyük ticarət yolu üzərində yerləşməsi Qəbələ, Bərdə, Gəncə, Bakı, Təbriz, Naxçıvan, Şamaxı və digər iri şəhərlərin, o cümlədən də yaşayış məskənlərin ərazisində əhalinin rifahı yüksək olduğuna görə onların sayı sürətlə artırdı.

Akademik Məmməd Arif yazırdı: " Qədimdə kim Azərbaycan torpağından keçməmişdir! Kim onun çaylarından, bulaqlarından su içməmişdir: parfiyalılar, romalılar, sasanilər, ərəblər, səlcuqlar, monqollar, türklər, iranlılar!...". Belə hücumlar nəticəsində ölkə qana boyanmış, qədim şəhərlər, qalalar, körpülər, yollar, suvarma sistemləri dağıdılıb xarabazara çevrilmişdir(1.səh. 5).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan əhalisi haqda ilkin məlumatları əcnəbi müəlliflərin və səyyahların verdiyi məlumatlara əsasən

araşdıracağıq. Bunlardan flamandiyalı Rubruk (Rubrukvis) 1253-1255; venetsiyalı Kontarini 1473; venetsiyalı Barbaro 1479; ingilis A.Cenkinson 1561-1563; Eduard Klark 1566; Artur Edvars 1565-1567; 1568-1579; 1580; alman alimi və səyyahı Adam Oleari 1637-1638; rus səyyahları Afanasi Nikitin 1467; N.N.Tixonov 1615; F.A.Kotov 1623; F.F.Volkonski 1637; E.F. Mışetcki 1642; A.Suxanov 1652; Semyon İvanoviç və Boris Andreyeviç Pazuxinlər 1672; akademik S.Q.Qmelin 1770; kapitan L.K. Artamonov 1889.

Cənubi Azərbaycan ərazisində olan Venesiyalı Vətənimiz haqda geniş məlumatı "Venesiyalıların Şah I Təhmasibi Sarayında" əsərində vermişlər. (2). Digər bir mənbə olan "Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan" əsərində Azərbaycan haqda xarici səyyah və müəlliflərin verdiyi məlumatlar cəmləşmişdir.(3).

Bizim əsas tədqiq etdiyimiz əsər Rusiya Baş Ştabının kapitanı L.K. Artamanovun 1890-cu ildə Tiflisdə çapdan çıxan və Cənubi Azərbaycanda yaşayan əhalinin demoqrafik vəziyyətinə dair tutarlı məlumat verən "Şimali Azərbaycan" hərbi-coğrafi kitabıdır. Kitab 2 hissədən ibarətdir. I hissə- ümumi, II hissə- istiqamətlər haqda. Kitabda verilən məlumata görə müəllif 6 aylıq hazırlıqdan sonra 2 ay müddətində Cənubi Azərbaycan ərazisini gəzərək qiymətli məlumatlar toplamışdır. 15 oktyabr 1889-cu ildə Culfa keçid məntəqəsindən Cənubi Azərbaycan ərazisinə daxil olmuş həmin ilin dekabr ayının 14-də isə Rusiya İmperiyasına tabe olan Şimali Azərbaycan ərazisindən keçərək geri qayıtmışdır. Onu səyahətdə 3 atlı kazak, 2 qulam və bir tərcüməçi müşayət edirdi.

L.K. Artamanovun verdiyi məlumata görə Cənubi Azərbaycanın ərazisi İran ərazisinin on altıda bir hissəsini, əhalisi isə ölkə əhalisinin dördüdə bir hissəsini təkil edirdi. (1.səh.12). İlk dayanacağı Təbrizdə onu Rusiyanın Baş konsulu A.A. Petrov qəbul etmiş və ona köməklik göstərmişdir. Təbrizdə konsulun qonağı olan L.K.Artamanov şəhəri gəzib dolaşmış, şəhərin əhalisi, məşğuliyyəti, adət-ənənəsi və digər maraqlı məlumatlar toplamışdır. Təbrizdə olduğu müddətdə onu Vilayətin hakimi İran şahının II oğlu Müzəffər-Ətdin-Mirzə qəbul etmişdir. Müəllifin verdiyi məlumata görə Vəliəhd ən çox Rusiya və Qafqaz haqda maraqlanır. Vəliəhd Təbrizdə keçirilən ordunun təliminə qonağı L.K. Artamanovu da dəvət edir. Təbrizdən sonra səyyah Nəbat-abad kəndində, Sarab, Ərdəbil şəhərlərində olmuş, Nəmin xanlığını, Əhər şəhərini və Kəlhəybər qəsəbəsini gəzmişdir. Bundan sonra o, Urmiya gölü və Xoy ətraflarında, Evgül kəndində olmuşdur. Müəllifin qeyd etdiyinə görə Cənubi Azərbaycan ərazisində olduğu müddət ərzində 967 versdən çox yol qət etmişdir. İndiki ölçülərlə L.K. Artamanov Cənubi Azərbaycan ərazisində, bir verst 1066 m-ə bərabərdisə, 1308 km-ə yaxın məsafə qət etmişdir. Atla hərəkətdə olarkən o, hər şəhərdə, hər kənddə, hər yaşayış məskənində qalaraq ətraflı tədqiqatlar aparmış, əhalinin sayı, məşğuliyyəti, adət-ənənəsi, milliyəti və digər məlumatlar toplamışdır. Ona görə də onun şəxsən Cənubi Azərbaycan ərazisini qarış-qarış gəzib hərtərəfli məlumat verməsi Azərbaycan tarixşünaslığı üçün əsas mənbə sayıla bilər. Kitabda digər bir maraqlı fakt da odur ki, müəllif Rusiya ərazisində istifadə olunan ölçü və çəki vahidlərini, dövriyyədə olan rus pullarının Cənubi Azərbaycanda istifadə olunan analoji vahidlərlə nisbətini vermişdir. Məsələn Cənubi Azərbaycanda ölçü vahidi olan fərsəh 6 rus verstinə bərabərdir. İranın Cənubi Fars əyalətində isə fərsəh 7 verstə bərabərdir. Pul vahidi olan tümən 3 gümüş rus rubluna, qran 30 rus qəpiyinə bərabərdir. Xalvar (taxılın ölçü vahidi) 100 batmana bərabərdir. Ərdəbil batmanı 14 rus funtuna, Təbriz batmanı isə 12 rus funtuna bərabərdir. Verilmiş məlumatlardan məlum olur ki, hətda İran ərazisində də ölçü vahidləri arasında fərqlər mövcud olmuşdur. Bunlardan əlavə müəllif Cənubi Azərbaycanın coğrafiyası, təbiəti, flora və faunası haqda da geniş

məlumat vermişdir.

İran dövlətinin əhalisi haqda məlumat verən müəllif qeyd edir ki, ölkə əhalisinin sayı 8 000 0000 (səkkiz milyon) nəfərdir. Azərbaycan Vilayətində (Cənubi Azərbaycanın ərazisi başa düşülməlidir) yaşayan əhalinin sayı isə 2 000 000(iki milyon) nəfərdir. Müəllif qeyd edir ki, verilən rəqəmlər mötəbər mənbələrdən alınmışdır. L.K. Artamanovun yazdığına görə Cənubi Azərbaycan ərazisində yaşayan əhalinin əksəriyyəti şəhərdə yaşayır. Məsələn: Təbriz şəhərində 300 000 minə yaxın, Ərdəbil şəhərində 50 000 yaxın, Xoy şəhərində 35 minə yaxın, Urmiya şəhərində 30 000 yaxın, Sarab şəhərində 18 000 yaxın, Əhər şəhərində 18 000, Marağada 20 000 nəfər, Mərənd şəhərində 12 000 minə yaxın əhali yaşayırdı. Ümumiyyətlə Cənubi Azərbaycan ərazisində olan şəhərlərdə yaşayan əhalini ümumi sayı 500 000 nəfərə bərabərdir. Əhalinin 500 000 nəfərinin köçəri olduğunuda qeyd edən müəllif onların məşğuliyyətləri barədə də geniş məlumatlar vermişdir.

L.K. Artamanov Cənubi Azərbaycan əhalisini 3 əsas millətlərdən(xalqlardan) ibarət olduğunu qeyd edir. I- Türk-tatarlar; onlar Cənubi Azərbaycan ərazisinin hər yerində yaşayır və ümum əhalinin əsas tərkibini təşkil edir.

II- Kürdlər; onlar əsasən Türkiyə ərazisi ilə həmsərhəd zonalaradakı dağlıq ərazilərdə yaşayırlar.Onların hamısı köçəridirlər və qəbilələrə bölünmüşlər.

III- Farslar; əsasən şəhərlərdə və kiçik məntəqələrdə yaşayırlar.

II dərəcəli xalqlar arasında nisbətən say çoxluğuna mənsub olan əhali- ermənilər əsasən Təbriz və Ərdəbil şəhərlərində yaşayırlar. Çox cüzi hissəsi isə Qaradağ rayonu ərazisində məskunlaşmışlar.

Aysor və xaldenlər əsasən Urmiya və ona yaxın ərazilərdə yaşayırlar.

Yəhudilər çox az sayda mövcuddur və əsasən şəhərlərdə məskunlaşmışlar.

Avropalılar, bunlar əsasən Avropadan Cənubi Azərbaycan ərazisinə gəlib ticarətlə məşğul olan tacirlər, əsasən Təbrizdə və Urmiyada yaşayırlar.

Kitabda Cənubi Azərbaycan ərazisində yaşayan əhalinin dini mənsubiyyəti haqda da məlumat verilmişdir. Müəllif qeyd edir ki, Cənubi

Azərbaycan mütləq müsəlman ölkəsidir və dini baxımdan eynilik təşkil edir nəinki milli baxımdan. Əhalinin tam əksəriyyəti şiə təriqətinə mənsubdur. Sünnü təriqətinə əsasən kürdlər və Astara mahalında yaşayan talışların çox az hissəsi mənsub idi.

Xristianlara avropalılar, ermənilər, aysorlar, xaldenlər, Amerikadan gəlmiş missonerlər daxil idilər. Xristianların əsas hissəsi şəhərlərdə o cümləyə Təbriz şəhərində yaşayırlar.

Müəllifin qeyd etdiyinə görə bu dövrdə Cənubi Azərbaycan 16 əyalətə bölünmüşdür. Bunlar Namin xanlığı, Ərdəbil vilayəti, Qaradağ vilayəti, Sarab vilayəti, Qarqar xanlığı, Mərənd vilayəti, Xoy vilayəti, Maku xanlığı, Təbriz vilayəti, Miyano vilayəti, Xalxal dairəsi, Urmiya vilayəti, Marağa vilayəti, Şain-Qala dairəsi, Anquram dairəsi, Təxti-Süleyman dairəsi.

Yuxarıda sadalanan bölgələr İran şahı tərəfindən təyin olunan məmurlar tərəfindən idarə olunurdu. Müəllif qeyd edir ki, məlumatların toplanmasında ən çətin iş əhali haqda məlumatların toplanması olmuşdur.

1. Namin xanlığı 4 mahaldan ibarətdir: Astara, Vilkudje, Arşa və Udjarud. Bu mahalların ərazisində 126 kənd yerləşir. Bundan başqa Astara mahalında 300 evdən ibarət köçəri tayfası yaşayır. Ümumiyyətlə xanlıq ərazisində yaşayan əhalinin sayı 30 000 nəfərdir. Xanlıq tərəfindən dövlət xəzinəsinə verilən verginin miqdarı 7000 tımən (21000 gümüş rus rublu) və 800 xalvar buğda və arpa.

2. Ərdəbil vilayəti əhəmiyyətinə və böyüklüyünə görə Cənubi Azərbaycan ərazisində birinci yerdədir. Ərdəbil vilayəti ərazisindən çıxan məmurların sayına görə də birinci yerdədir. Bu onunla izah olunur ki, Ərdəbil Şeyx Səfinin yurdu olduğuna görə və orada Azərbaycanın ən mötəbər şəxslərinin məzarları olduğuna görə ora bir növü müqəddəs yer kimi İranlılar tərəfindən sitayiş olunur. Vilayət 3 mahala bölünür: Ərdəbil, Yuxarı Meşkin və Aşağı Meşkin. Ərdəbil vilayətində 223 kənd var. Hər iki Meşkin mahalında isə 70 kənd, hər birisində orta hesabla 100 tüstü, yəni ev mövcud idi. Ümumilikdə Ərdəbil vilayətində 300 kənd olmaq etibarilə hesablasaq və hər evdə yaşayan ailə üzvlərini 6 nəfərdən götürsək onda bu nəticəyə gəlmək olar ki, kənd əhalisinin ümumi sayı 180 000 nəfər olmuşdur.

Kənd əhalisinin üzərinə şəhərdə yaşayan 50 000 nəfəri əlavə etsək onda görürük ki, vilayətin ümumi əhalisinin sayı 230 000 nəfərdir. Vilayətdə oturaq əhalidən başqa köçəri həyat tərzini sürən şahsevənlər tayfası da yaşayır. Onların sayı 10 000 ev, hər evdə 6 nəfərdən ibarət ailə üzvü hesablasaq, şahsevən tayfasının sayının 60 000 nəfər olduğunu müəyyən edirik. Ərdəbil vilayətinin əhalisinin ümumi sayını cəmləşdirsək görürük ki, əhalinin ümumi sayı 300 000 nəfər olmuşdur. Ərdəbil vilayətinin mərkəzi sayılan Ərdəbil şəhərində 45-50 min nəfər əhali yaşayır. Ərdəbil şəhəri böyük olması ilə yanaşı həm də bütün şərq Azərbaycanın ticarət, icra hakimiyyəti və hərbi mərkəzi sayılır. Şəhər dövlət xəzinəsinə hər il 3500 tımən vergi verir.

3. Qaradağ vilayəti böyüklüyünə görə Şərqi Azərbaycanda ikinci yerdədir. Vilayətin başında general-qubernator qədər səlahiyyəti olan hakim durur. Qaradağ vilayəti 18 mahala bölünür və hər mahal xan tərəfindən idarə olunur. Vilayət ərazisində 140 000 nəfər yaşayır. Onlardan 110 000 nəfəri oturaq, 30 000 nəfəri isə köçəri həyat sürür. Ən çox əhali vilayətin mərkəzi sayılan Əhər şəhərində yaşayır. Şəhər əhalisinin sayı 18 000 nəfərdir. Əhərdən sonra gələn ən böyük yaşayış məskəni Kəlheybər qəsəbəsində isə 300 ev, hər evdə 6 nəfər ailə üzvü hesablasaq, əhalinin sayının 1800 nəfər olduğu müəyyən edilir.

4. Qarqar xanlığı ərazisində 15 oturaq kənd əhalisi, əhalinin sayı 10 000 nəfərdir. Xanlıq xan tərəfindən idarə olunur və xanın iqamətgahı Livardjan kəndində yerləşir. Livardjan kəndində 350 ev yerləşir və hər evdə 6 nəfər ailə üzvü olarsa deməli kənddə yaşayan əhalinin sayı 2100 nəfər olmuşdur.

5. Mərənd vilayəti Ekyan və Mərənd mahalından ibarətdir. Ərazidə 60 kənd yerləşir. Kəndlərdə yaşayan əhalini sayı 40 000 nəfərdən yuxarıdır. Vilayətin mərkəzi sayılan Mərənd şəhərində 12 000 nəfər yaşayır.

6. Xoy vilayəti Çaypara mahalı, Xoy mahalı, Qotur dairəsi, Salmas dairəsinə bölünür. Vilayətin başında hakim dayanır. Hakimi Mahmud Vəli xan idi. Çay-Para hissəsinin mərkəzi sayılan Qaraziadin qəsəbəsi 500 evdən ibarət idi. Hər evdə 6 nəfər ailə üzvü olarsa deməli qəsəbədə 3000 əhali yaşayırdı. Vilayət ərazisində 50 oturaq kənd, kəndlərdə yaşayan əhalinin sayı isə 30 000 nəfərə

bərabər olmuşdur. Vilayətin ikinci mahalı olan Xoy mahalında oturaq 170 kənd qeydə alınmışdır. Kəndlərin ərazisində yaşayan əhalinin ümumi sayı 110 000 nəfərə bərabərdir. Xoy vilayətinin mərkəzi sayılan Xoy şəhərində 40 000 nəfər əhali yaşayırdı.

Vilayətin üçüncü mahalı olan Qotur dairəsində 20 oturaq kənd, bu kəndlərdə yaşayan əhalinin ümumi sayı 15 000 nəfərə bərabər idi. Mahalın mərkəzi sayılan Qotur kəndində xanın iqamətgahı yerləşir və kənddə 3600 nəfər əhali yaşayır.

Vilayətin dördüncü dairəsi olan Salmas dairəsində oturaq 1000 kənd, kəndlərdə isə 60 000 nəfər əhali yaşayır. Dairənin mərkəzi sayılan Dilmanda 1000 ev, 6000 nəfər əhali yaşayır.

Beləliklə Xoy vilayətində ümumilikdə oturaq əhalinin sayı təqribən 255 000 nəfər, köçərilərin sayı isə 3000 ev və yaxud 18 000 nəfər təşkil edir. Ümumilikdə Xoy vilayətində yaşayan əhalinin ümumi sayı 273 000 nəfərdir.

7. Maku xanlığı 35 oturaq kənddən ibarətdir. Kəndlər o qədər də böyük deyillər. Ən mühüm yaşayış məntəqəsi Maku şəhəridir. Şəhərdə 400 ev, 2400 nəfər əhali yaşayır. Xanlıq xan tərəfindən idarə olunur və iqamətgahı Maku şəhərində yerləşir. Əhalinin əksəriyyəti köçəri kürdlərdən ibarətdir. Onların sayı 3000 ev, 18000 nəfərə bərabərdir. Xanlıq ərazisində yaşayan əhalinin ümumi sayı 48 000 nəfərə bərabərdir.

8. Təbriz vilayəti ərazisində oturaq 350 kənd, 180 000 nəfər əhali yaşayır. Bunlardan əlavə vilayətin ərazisində yerləşən Təbriz şəhərində isə 50 000 ev, 300 000 nəfər əhali yaşayır. Beləliklə Təbriz vilayətində yaşayan əhalinin ümumi sayı 480 000 nəfərə bərabərdir. Vilayətin mərkəzi Təbriz şəhəridir. Təbriz şəhərinin özünün xüsusi hakimi var və o, İran şahı tərəfindən təyin olunur.

9. Sərab vilayəti xüsusi əhəmiyyətə malik olduğuna görə İran şahının ən yaxınlarından olan vəliəhdlər tərəfindən idarə olunur. Onun səlahiyyəti general-qubernator səlahiyyətləri qədərdir. Vilayətin əhalisi əsasən oturaq həyat tərzini sürür və 135 kəndi əhatə edir. Kəndlərdə yaşayan əhalinin sayı 60 000 nəfərdir. Bundan əlavə Sarab şəhərində yaşayan əhalinin sayı 18 000 nəfər, saqqaqı tayfasından olan köçərilərin sayı 1500 ev və yaxud 9000 nəfərdir. Beləliklə Sarab vilayətinin ümumi əhalisinin sayı 87 000 nəfərdir.

10. Urmiya vilayəti Türkiyə və Urmiya gölü arasında yerləşir. Vilayətin ərazisinə Soyuq Bulaq dairəsi də daxildir. Soyuq Bulaq baş şəhər – qaladır və vilayətin mərkəzi hesab edilir. Vilayətin ərazisində oturaq 300 kənd və kəndlərdə yaşayan əhalinin sayı isə 90 000 nəfərə bərabərdir. Ən böyük yaşayış məskəni Urmiya şəhəridir. Urmiya şəhərində 30 000 nəfər yaşayır. Müsəlmanlarla yanaşı şəhərdə amerika missonerlərində yaşayır. Onların yaşadığı evlərin sayı 150-yaxındır. Beləliklə Urmiya vilayəti ərazisində oturaq əhalinin sayı 120 000 nəfərdir. Əhalinin əksər hissəsi kürdlərdən ibarətdir. Köçərilər haqda məlumat yoxdur.

11. Marağa vilayəti şimalda Təbriz vilayəti ilə, qərbdə Urmiya gölü, cənubda Sain-Qala dairəsi ilə həmsərhəddir. Vilayət ərazisində 300 kənd qeydə alınmışdır. Bu kəndlərdə 100 000 nəfər yaşayır. Mühüm yaşayış məskəni Marağa şəhəridir. Marağa şəhərində 20 000 nəfər əhali yaşayır. Bu şəhər həm də vilayətin idarə və ticarət mərkəzidir. Tufaraqan və yaxud Deykaraqan kəndində 1000 ev, 60 000 nəfər əhali yaşayır. Bunap yaşayış məskənində 2000 yaxın ev, 12 000 nəfər; Mamaqan kəndində 1000 ev, 6000 nəfər; Miyandab kəndində 1500 ev, 9000 nəfər; Xoşruvşada 1000 ev, 6000 nəfər əhali yaşayır. Vilayətin şərqində və cənubi-şərqində köçərilər yaşayırlar. Onlar haqda səhih məlumat yoxdur.

12. Miyanə vilayəti ərazisində 74 yaşayış məskəni qeydə alınmışdır. Bu məntəqələrdə oturaq əhalinin sayı 60 000 nəfərə bərabərdir. Mühüm yaşayış məskəni Miyanə və yaxud Miyaneddir. Miyanədə 2500 ev, 15 000 əhali yaşayır.

13. Xalxal dairəsi ərazisində 5000 ev, 30 000 əhali yaşayır. Mühüm yaşayış yeri və mərkəzi Xerov şəhəridir.

Digər 3 vilayət haqda məlumat yoxdur.

Yuxarıda verilən məlumatları təhlil edərkən L.K.Artamonovun Cənubi Azərbaycan ərazisində yaşayan əhalinin sayının dəqiqliklə verməsinin şahidi oluruq. Müəllifin keçirdiyi sorğuya əsasən əhalinin ailə tərkibi 6 nəfər hesablanmışdır. Hesab edirik ki, ailə tərkibi 8 nəfər hesablanırdı daha doğru olardı. Çünki XX əsrin sonlarına qədər istər şimali Azərbaycanda istərsədə Cənubi Azərbaycanda ailələrin orta sayı 8 nəfərdən az

olmayıb. İki valideyin və 6 uşaq. Əgər müəllif azərbaycanlıların mentalitetini dərinlən bilsəydi yəqin ki, bu hesabla hesablayardı və onda Cənubi Azərbaycan ərazisində yaşayan əhalinin sayı reallığa daha uyğun olardı.

Açar sözlər: *cənub, məlumat, səyyah, tacir, hakim, əhali, inzibati-ərazi bölgüsü, milli, qəza, dairə, bələdiyyə, qəsəbə, kənd, kənd soveti, şəhər, şəhər soveti, inzibati mərkəz, əhalinin siyahıya alınması.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. *Северный Азербайджань. Военно-географический очерк. Генерального Штаба Капитана Л.К. Артамонова. Тифлис. 1890. Типография канцелярии Главногоначальствующаго гражданскаго частью на Кавказа.*
2. *Nurəddin Kərimov. Odlar Yurduunun Səyyah və coğrafiyaşüinasları. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı-1985.*
3. *Venesiyalılar Şah I Təhmasibin Sarayında (Mikele Membre və Vinçenzo Alessandri). –Bakı, "Təhsil", 2005.*
4. *Yaqub Mahmudlu. "Səyyahlar, kəşflər, Azərbaycan". Bakı, Təhsil, 2005.*

Положение населения живущим в Иране

РЕЗЮМЕ

Исползуемый очерк есть результат полугодичной подготовки, а затем двух месячного путешествия по Азербайджану. Л.К.Артамонов проехал 968 версть. Иногда записи велись верхом на лошадей. В статье впервые в азербайджанской историографии в комплексном виде исследованы историко-демографические проблемы Южного Азербайджане конце XIX века. Статья состоит из один глав и списка использованной литературы. Во введении обоснованы актуальность исследования, показаны степень изученности темы, дан анализ источниковой базы.

В статье определена общая численность населения, динамика численности, размещение и состав население, изучены демографические

проблемы населения, исследованы миграции, а также изучены вопросы размещения населения, его демографический, этно-конфессиональный и социальный состав.

Ключевые слова: *восток, информация, путешественник, купец, генерал-губернатор, административно-территориальное деление, национальный состав, уезд, округ, муниципалитет, поселка, село, сельский совет, город, городской совет, административный центр, перепись населения.*

Demography place of population dwelled in Iran at XX century

SUMMARY

In present article at the first time in Azerbaijan historiography in complexely there are researched historical-demography problems in Iran. Present article is consistit from one chapter and list of used literature. In introduction the are grounding its actuality of research, displayed comparatively study of this problem, research migration process and also studied the questions of settlement population and its demography, ethno-confessional social consist.

Keywords: *south, information, traveler, merchant, juge, administrative-territorial division, national, municipality, township, village, village council, the city, the city council, the administrative center, the census.*